

# Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΕ ΠΑΓΙΔΑ'

CLAUS OFFE



*[Προλογικό σημείωμα Eurozine:] Ο Κλάους Όφφε επιλέγει τη δημοκρατία αντί για το δόγμα TINA («There Is No Alternative» [«δεν υπάρχει εναλλακτική λύση»]), το οποίο οδηγεί σε πολιτικές στρατηγικές που αφήνουν το εκλογικό σώμα χωρίς επιλογές. Εκεί ακριβώς βρίσκεται η παγίδα. Μόνο περισσότερη αλληλεγγύη και περισσότερη δημοκρατία μπορούν, όπως υποστηρίζει, να σώσουν την ευρωζώνη από την κατάρρευση.*

*Ο Κλάους Όφφε διδάσκει πολιτική κοινωνιολογία. Ως μαθητής του Γιούργκεν Χάμπερμας συγκαταλέγεται στη δεύτερη γενιά της Σχολής της Φρανκφούρτης. Έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τη σχέση δημοκρατίας και καπιταλισμού.*

Η Ευρώπη βρίσκεται στη δίνη της χειρότερης κρίσης της από το 1945. Όλο και περισσότεροι ιστορικά ενήμεροι σχολιαστές ανακαλούν την κατάσταση που επικρατούσε πριν από το 1933. Αν αυτή η κρίση δεν ξεπεραστεί, το πολιτικό σχέδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα υποστεί σοβαρό πλήγμα, όπως εξάλλου και η ευρωπαϊκή και η διεθνής οικονομία –για να μη μιλήσουμε για τις εκτεταμένες κοινωνικές επιπτώσεις που η κρίση έχει ήδη επιφέρει στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας.

Η σοβαρότητα της κρίσης οφείλεται σε μια φαινομενικά ανεπίλυτη αντίφαση. Οι επείγουσες ενέργειες που απαιτούνται για την αντιμετώπισή της είναι εξαιρετικά αντιδημοφιλείς και γι' αυτό δεν μπορούν να εφαρμοστούν με δημοκρατικά μέσα.

Από την άλλη πλευρά, ούτε η μεταδημοκρατική, τεχνοκρατική προσέγγιση αποτελεί βιώσιμη λύση. «Επί της αρχής», οι ειδικοί συμφωνούν ότι αυτό που χρειάζεται είναι μια μακροπρόθεσμη ρύθμιση για τον επιμερισμό του χρέους ή κάποιες άλλες ενέργειες σε παγκόσμιο επίπεδο που θα ανακαταλείμουν το βάρος του. Τα εκλογικά σώματα των πλούσιων χωρών, ωστόσο, είναι δύσκολο να δεχτούν κάτι τέτοιο.

Η κατάσταση στις χώρες της περιφέρειας είναι παρόμοια. Πρέπει να γίνουν γρήγορα ανταγωνιστικές, μειώνοντας το εργασιακό κόστος προκειμένου να διαμορφώσουν ένα κατ' επίφαση βιώσιμο εμπορικό ισοζύγιο και ένα περιπού διαχειρίσιμο δημόσιο έλλειμμα. Οι τεχνοκράτες και οι ελίτ θεωρούν ότι όλα αυτά είναι «απαραίτητα». Η εφαρμογή τους, όμως, είναι σαφώς αδύνατη, αν δεν πληγεί η δημοκρατική αυτονομία των χωρών αυτών, εφόσον οι πολίτες τους «κاپατούν» το ακριβώς αντίθετο.

Έτσι, η αναντιστοιχία ανάμεσα στο οικονομικά αναγκαίο και το πολιτικά εφικτό είναι σήμερα ορατή και από τις δύο πλευρές του άξονα Βορράς-Νότος. Αν η ευρωζώνη καταρρεύσει λόγω της αδυναμίας της να τετραγωνίσει τον κύκλο, αυτό κατά πάσα πιθανότητα θα σημάνει και το τέλος της ΕΕ. Η καγκελάρια Α. Μέρκελ έχει μάλλον δίκιο όταν προειδοποιεί για μια τέτοια εξέλιξη.

Το νέο χάσμα στην Ευρώπη είναι ανάμεσα στον φτωχό Νότο και στον πλούσιο Βορρά. Οι λαϊκιστές του Βορρά απορρίπτουν τη φορολογική μεταρρύθμιση και την αμνηστεία χρέους (ιδιαίτερα στη Γερμανία, τη χώρα που θα κληθεί να πληρώσει τα περισσότερα και όπου επίκεινται εθνικές εκλογές), ενώ οι λαϊκιστές του Νότου είναι αναφανδόν κατά των μέτρων λιτότητας που περικόπτουν τους μισθούς, τις συντάξεις και τον δημόσιο τομέα. Και τα δύο είδη λαϊκισμού κερδίζουν από την κρίση, η οποία στρέφει τους ψηφοφόρους προς την πλευρά τους, και αναγκάζει τις δυνάμεις του κέντρου ή να τους μιμηθούν ή να χάσουν ακόμα μεγαλύτερο μέρος της ήδη συρρικνωμένης εκλογικής τους βάσης. Στην Ελλάδα, η νεοναζιστική Χρυσή Αυγή έχει γίνει το τρίτο μεγαλύτερο κόμμα της χώρας.<sup>2</sup> Αν η ΧΑ μπορούσε να συμμαχήσει κυβερνητικά με άλλα ευρωφοβικά κόμματα, αυτό θα σήμαινε το τέλος του ευρώ, ενώ οι προβλέψιμες αντιδράσεις της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και των χρηματαγορών θα προκαλούσαν φαινόμενα ντόμινο.

Ενδεχόμενη διάλυση της ευρωζώνης, που θα οδηγούσε αναπόφευκτα και στην κατάρρευση της ΕΕ, θα κατέληγε σε μια καταστροφική αντιστροφή της πολιτικής και οικονομικής προόδου. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι η οικοδόμηση του ευρώ ήταν εξαρχής προβληματική. Το να συνδεθούν δύο οικονομίες, όπως η Ελλάδα και η Γερμανία –για να αναφέρουμε τις δύο ακραίες περιπτώσεις–, σε μια νομισματική ένωση ισοδυναμεί με το να εκτίθεται ο φτωχότερος και λιγότερο παραγωγικός κρίκος με το υψηλό-

τερο εργασιακό κόστος και τις λιγότερο ανταγωνιστικές εξαγωγές σε έναν τεράστιο οικονομικό ανταγωνισμό. Αυτό του στερεί τη δυνατότητα να προσαρμόσει τη νομισματική του πολιτική στις εξωτερικές συνθήκες (δηλαδή να κάνει υποτίμηση).

Αποκαλύφθηκε, λοιπόν, αναδρομικά ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη ήταν ένα από εκείνα τα μοιραία λάθη τα οποία, άπαξ και διαπραχθούν, αποδεικνύονται μη ανατρέψιμα, εμποδίζοντας την επιστροφή στην πρότερη κατάσταση. Μπορεί όλα τα μέρη να συμφωνούν σήμερα ότι η υιοθέτηση του ευρώ σε μια κακώς εννοούμενη νομισματική ένωση ήταν ένα τραγικό λάθος –δεδομένης της ολοένα και μεγαλύτερης ανομοιογένειας, της έλλειψης ευελιξίας τιμών και μισθών, των γλωσσικών περιορισμών στην κινητικότητα της εργασίας, καθώς και της ανομοιομορφης οικονομικής, δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Ακόμα κι έτσι όμως, οποιαδήποτε προσπάθεια να αντιστραφεί η ένταξή της θα είχε καταστροφικές συνέπειες μετά την ανακοίνωσή της. Να προσπαθεί κανείς να ξαναβάλει το τζίνι στο μπουκάλι, απλώς δεν είναι ρεαλιστικό.

### **Ανυπολόγιστες επιπτώσεις ντόμινο**

Με την ένταξή τους στην ΕΕ, τα κράτη-μέλη αναλαμβάνουν τη νομική υποχρέωση να αναδιαρθρώσουν τις εθνικές τους οικονομίες προκειμένου να αποκτήσουν δυνατότητα πρόσβασης στην ευρωζώνη υπό τον περιορισμό των πέντε κριτηρίων της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Η αθέτηση αυτού του όρου ή η προετοιμασία για την έξοδο ορισμένων χωρών από το ευρώ θα απελευθερώσει μια χιονοστιβάδα αρνητικών συνεπειών για τις χώρες αυτές. Ομολογουμένως, η επανεθνικοποίηση της νομισματικής πολιτικής θα επιτρέψει στις χώρες της περιφέρειας να υποτιμήσουν τα νομίσματά τους χωρίς περιορισμούς, ανακαλύπτοντας όμως ότι τα χρέη τους σε ευρώ μπορούν να αποπληρωθούν ακόμα δυσκολότερα. Ταυτόχρονα, οι χρηματοοικονομικοί επενδυτές θα οδηγήσουν τους τόκους των δανείων των χωρών που θα παραμείνουν στο ευρώ στα ύψη, πυροδοτώντας μια απρόβλεπτη διαδικασία ντόμινο, η οποία σταδιακά θα επηρεάσει και τις εξαγωγικές χώρες. Επιπλέον, οι χώρες εκτός ευρώ θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το ευρωπαϊκό ρυθμιστικό νομικό πλαίσιο, το οποίο δεν θα δύνανται πια να ακολουθήσουν.

Όταν, λοιπόν, οι χώρες –και οι πολίτες τους– πιστούν στην παγίδα του ευρώ, αρχίζουν να νιώθουν τις συνέπειες του φαύλου κύκλου στον οποίο βρίσκονται: δεν είναι πια ελεύθερες να υποτιμήσουν το νόμισμά τους και είναι αναγκασμένες να αντιμετωπίζουν τα ελλείμματά τους με «εσωτερικές» προσαρμογές –ευφημισμός για τις μεγάλες περικοπές στις δημόσιες υπηρεσίες, τις υποδομές, τους μισθούς, τις συντάξεις και τις κοινωνικές μεταβιβάσεις. Ο μόνος τρόπος να αποτραπεί ένα τέτοιο σενάριο είναι να φορολογηθούν αυστηρότερα τα υψηλά εισοδήματα και οι

μεγάλες περιουσίες. Από τη στιγμή, όμως, που η Ευρώπη δεν έχει ούτε εναρμονισμένη φορολογική πολιτική ούτε ελέγχους στην κίνηση των κεφαλαίων, οι δίοδοι διαφυγής για το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο είναι πολλές. Έτσι λοιπόν, όλοι οι πολιτικοί, συμπεριλαμβανομένων και των σοσιαλδημοκρατών, βρίσκουν αυτή την προοπτική ελάχιστα ελπιδοφόρα. Αντί να υποτιμηθεί το εθνικό νόμισμα, το μόνο που μένει να υποτιμηθεί είναι η εργασία και ο δημόσιος τομέας.

Αυτή είναι η κατάσταση σήμερα στη νότια Ευρώπη, και κυρίως στην Ελλάδα. Οτιδήποτε χρηματοδοτεί, οργανώνει και ρυθμίζει το κράτος πρέπει να «απελευθερωθεί». Αυτό θα γίνει μέσω «μεταρρυθμίσεων» –όρος που διαστρεβλώθηκε για να συμπεριλάβει μια σειρά πραγμάτων. Έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε τις μεταρρυθμίσεις «προοδευτικές», βήματα προς περισσότερη ισότητα και καλύτερες ευκαιρίες για όλους. Αυτό δεν ισχύει πια. Σήμερα, οι κυρίαρχες ελίτ της ΕΕ και των κρατών-μελών της παραδέχονται ότι οι νέες, φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις είναι ένα πικρό, αλλά απαραίτητο φάρμακο. Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη ότι αυτή η πορεία οδηγεί σε μεγάλη κοινωνική αναταραχή, τέτοια ώστε, ακόμα και εκείνοι που απολαμβάναν σημαντικά προνόμια, χρειάζεται πλέον να υπερασπιστούν τα κεκτημένα τους. Τα συνδικάτα αγωνίζονται, αλλά βρίσκονται με την πλάτη στον τοίχο. Σχεδόν κάθε Κυριακή πραγματοποιούνται λαϊκιστικού χαρακτήρα μαζικές αριστερόστροφες διαδηλώσεις [leftist-populist] σε πόλεις της Ελλάδας, της Πορτογαλίας και της Ισπανίας, και τον Νοέμβριο του 2012 γίναμε μάρτυρες της πρώτης υπερεθνικής μαζικής απεργιακής κινητοποίησης στη Νότια Ευρώπη. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στην Ευρώπη σήμερα είναι εμφανείς: για να αποκτήσει η Ελλάδα εξισορροπημένο εμπορικό ισοζύγιο θα έπρεπε να γίνει κατά 40% φθηνότερη σε όρους ευρώ. Αντίθετα, αν η Γερμανία ήθελε να μηδενίσει το εμπορικό της πλεόνασμα, θα έπρεπε να υπερτιμήσει τις εξαγωγές της κατά 20%. Κανένα από αυτά τα δύο ενδεχόμενα δεν είναι έστω και κατ' ελάχιστο εφικτό, δεδομένου ότι ούτε οι έλληνες εργαζόμενοι και συνταξιούχοι ούτε οι γερμανοί εργοδότες ή ο γερμανός υπουργός Οικονομικών είναι διατεθειμένοι να κάνουν τα μεγάλα βήματα που απαιτούνται από τους ίδιους ή που χρειάζεται να επιτρέψουν στους άλλους να κάνουν.

Τουναντίον, ακόμα κι αν κάποιοι αυταρχικοί τεχνοκράτες, ακολουθώντας τις εντολές της ΕΕ, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ, μπορούσαν να περικόψουν τις δημόσιες δαπάνες, τους μισθούς και τις συντάξεις των Ελλήνων σε τέτοιο βαθμό, αυτό δεν θα βελτίωνε, αλλά θα χειροτέρευε τον λόγο χρέους/ΑΕΠ. Οι επενδυτές των χρηματαγορών ξέρουν ότι μόνο η προοπτική της ανάπτυξης –ένα αξιόπιστο επιχειρηματικό σχέδιο με άλλα λόγια– μπορεί να εγγυηθεί το επίπεδο των μελλοντικών φορολογικών εσόδων που απαιτείται για να εξυπηρετηθεί το δημόσιο χρέος. Όταν

δεν υπάρχουν σημάδια ανάκαμψης, οι επενδυτές αντιδρούν αναλόγως, είτε αρνούμενοι να δανείσουν είτε αυξάνοντας τόσο το κόστος του δανεισμού ώστε να γίνει ασύμφορος. Ωστόσο, αυτές ακριβώς οι πολιτικές λιτότητας και μείωσης δαπανών που επιβάλλονται στις δανειζόμενες χώρες συμβάλλουν στην εξάλειψη οποιασδήποτε προοπτικής για ανάπτυξη (γεγονός που σχεδόν κανείς δεν αρνείται, αν λάβουμε υπόψη την έκθεση που δημοσίευσε το ΔΝΤ τον Νοέμβριο του 2012).

### Εμπόδια στη δράση

Δεδομένου ότι η υποτίμηση του νομίσματος δεν αποτελεί επιλογή, πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε αυτές τις τεράστιες διαφορές στα εμπορικά ισοζύγια των χωρών της ευρωζώνης; Έχουν γίνει πολλές προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση: εκκαθαριστική ένωση, δημοσιονομική ένωση ή συμφωνία επιμερισμού του χρέους, αμνηστία ή μορατόριουμ πληρωμών. Για πολλούς, τα ονομαζόμενα ευρωομόλογα μοιάζουν να είναι η πιο πρακτική λύση –μια δωρεά, ας πούμε, που θα αποκαταστήσει την αξιοπιστία των εταίρων. Παρ' όλα αυτά, για να αποκτήσει στέρεη νομική βάση, μια τέτοια επιλογή θα απαιτούσε αλλαγή των Συνθηκών. Το ίδιο ισχύει και για την απεριόριστη απορρόφηση δημόσιου χρέους από την ΕΚΤ σε μια προσπάθεια να καθησυχαστούν οι χρηματαγορές με την εγγύηση ότι τα κρατικά ομόλογα έχουν ανακτήσιμη αξία –ενέργεια που από μόνη της θα μεγάλωνε την αξία αυτή. Το τελευταίο διάστημα, οι ελίτ επιδίδονται σε πυρετώδεις, αν όχι απεγνωσμένες συζητήσεις, σε μια προσπάθεια να βρεθεί το κατάλληλο μείγμα όλων των παραπάνω μέτρων που θα μπορέσει να φέρει κάποιο αποτέλεσμα. Η κοινή γνώμη, ιδιαίτερα στις χώρες του Βορρά, αντιδρά με αυξανόμενη καχυποψία, όταν η μία μετά την άλλη οι «κόκκινες γραμμές» παραβιάζονται.

Σε χώρες κλειδιά, όπως η Γερμανία, οι πολίτες αρνούνται να πιστέψουν (πράγμα που ενισχύεται από την παταγώδη αποτυχία των πολιτικών κομμάτων να διαμεσολαβήσουν τα γεγονότα) αυτό που πίσω από τις κλειστές πόρτες μοιάζει ως αυταπόδεικτη αλήθεια: ότι στην πραγματικότητα τα έκτακτα μέτρα που εφαρμόζονται δεν αποτελούν «μεταβιβάσεις» ή ενδείξεις «αλτρουισμού», αλλά ενέργειες αλληλεγγύης με την κυριολεκτική έννοια του όρου. Η αλληλεγγύη έχει σκοπό το «καλό όλων», και όχι να απαντήσει στο ερώτημα, «τι είναι καλό για τον αποδέκτη». Όπως και να 'χει, προς το παρόν υπάρχει μια βασική παρανόηση για τη διαφορά της αλληλεγγύης (όπως την ορίσαμε πιο πάνω) με την ελεημοσύνη και τα ανιδιοτελή «δώρα» που μετά βίας αξίζει ο αποδέκτης τους. Αυτή η παρανόηση προκαλεί την απορία «γιατί να πληρώνουμε *εμείς* γι' *αυτούς*, γιατί να τους δίνουμε οτιδήποτε;». «Γιατί τελικά να μη δώσουμε, μέσω της Ελλάδας, ένα παράδειγμα, αντί να συνεχίσουμε να σκορπάμε φιλοδωρήματα στο ένα ή το άλλο άπατο βαρέλι;». Τέτοιου είδους επιχειρήματα χρησιμοποιούν στις

ανακοινώσεις τους τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα (αλλά και σημαντικά κομμάτια του πολιτικού Κέντρου που συναγωνίζονται τα κόμματα αυτά για ψήφους), εμποδίζοντας τις εθνικές και ευρωπαϊκές ελίτ να ακολουθήσουν μια δημοκρατική στρατηγική ενός καλώς νοούμενου «ιδίου συμφέροντος», τη στρατηγική της αλληλεγγύης.

Εδώ και χρόνια μια (φθίνουσα πλέον) μειοψηφία ενθουσιωδών οραματιστών ονειρευόταν την εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με απώτερο στόχο (*finalité*) ένα ομόσπονδο ευρωπαϊκό κράτος. Υπό το βάρος της κρίσης, ο στόχος αυτός έχει γίνει πια ένα έκτακτο μέτρο ανάγκης που μας ωθεί στην εδραίωση ισχυρότερων οικονομικών και πολιτικών εξουσιών στο επίπεδο της ΕΕ. Εφόσον, όμως, η κατεύθυνση αυτή δεν στηρίζεται από πολιτικά κόμματα ή ψηφοφόρους (τόσο στα πλούσια κράτη-μέλη όσο και σ' αυτά που πλήττονται περισσότερο από την κρίση), το πιθανότερο είναι ότι θα αποτύχει. Ο ευρωπαϊκός χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός δεν μοιάζει να μπορεί να τεθεί υπό τον έλεγχο της δημοκρατίας.

Ακόμα κι αν το σχέδιο διάσωσης μπορούσε να λειτουργήσει μακροπρόθεσμα, από δημοκρατική άποψη θα συνέχιζε να είναι ένα πρόγραμμα έκτακτης ανάγκης επιβεβλημένο από τενοκράτες, πρόχειρα σχεδιασμένο, νομικά ασταθές, εξόφθαλμα άδικο με όρους αποτελεσματικότητας για την κοινωνική πολιτική και εξαιρετικά αργοπορημένο. Ο μόνος στόχος πίσω από αυτό μοιάζει να είναι η πίστωση χρόνου –με την έωλη ελπίδα ότι οι χρηματαγορές θα ησυχάσουν και, μακροπρόθεσμα, θα τιθασευτούν. Πρόσφατα, αριστερές αλλά και κεντροδεξιές οργανώσεις έχουν αρχίσει να ζητούν δημοψηφίσματα με σκοπό την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμοποίησης των σχεδίων διάσωσης που προτείνουν οι «Βρυξέλες». Η Αριστερά ελπίζει, με κάποιες επιφυλάξεις, σε θετικά αποτελέσματα, ενώ η Δεξιά προσδοκά την απόρριψη των σχεδίων, υπό το πρίσμα των «εθνικών» συμφερόντων και με την ελπίδα να δημιουργηθεί ένα «παράδειγμα» όταν καθεί το ευρωπαϊκό στοίχημα.

### **Εξηγώντας την ευρωπαϊκή πολιτική στις μάζες**

Παρ' όλα αυτά, πριν αξιολογηθούν οι προτιμήσεις των ψηφοφόρων, πρέπει να διαμορφωθούν με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη και τη νηφάλια κατανόηση της κατάστασης, με γνώση των δυνατοτήτων που υπάρχουν και των συνεπειών τους. Ωστόσο, ένα ευρωπαϊκό σύστημα πολιτικών κομμάτων που θα μπορούσαν να πετύχουν κάτι τέτοιο υπάρχει μόνο σε πρωτόλεια μορφή. Η στάση των εκλογικών σωμάτων στα κράτη-μέλη, επηρεασμένη από την εθνική διάσταση, δεν διευκολύνει την αποδοχή μιας «έκτακτης εντολής» που θα βασίζεται στην άμεση δημοκρατία. Τα δημοψηφίσματα δεν αποτελούν, μάλλον, τον καλύτερο τρόπο να εξασφαλιστεί δημοκρατικά η αλληλεγγύη που χρειαζόμαστε σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η διάσωση της Ελλάδας από τη χρεοκοπία –για να μη μιλήσουμε για την Ισπανία, την Πορτογαλία ή την Ιταλία– μέσω του επιμερισμού του χρέους και του ευρωμολόγου μπορεί να αποδειχθεί εξαιρετικά δαπανηρή, αν γίνει μέσω πληθωρισμού ή αύξησης του δημόσιου χρέους των χωρών του Βορρά. Όταν τα «δώρα» προς τις προβληματικές οικονομίες της ευρωζώνης χρηματοδοτούνται μέσω φορολογίας δεν είναι δημοφιλή. Το μόνο επιχείρημα που μπορεί να πείσει τους ψηφοφόρους των χωρών του Βορρά ότι αυτά τα «δώρα» αποτελούν στην ουσία εθνική επιλογή είναι ότι αν δεν ληφθεί καμία πρωτοβουλία τώρα, αν δεν γίνει καμία θυσία, το κόστος για *μας* θα είναι ακόμα μεγαλύτερο. Παρ' όλα αυτά, η αβεβαιότητα για την αντίδραση του κάθε στρατηγικού παίκτη σημαίνει ότι το επιχείρημα αυτό δεν είναι αρκετά ισχυρό ώστε να πείσει όσους έχουν αντίθετα συμφέροντα ή απόψεις.

Αν δεν παρθούν πρωτοβουλίες, αν δεν υπάρξει συμφωνία για τον επιμερισμό του χρέους ή αν δεν υιοθετηθεί κάποια άλλη εκδοχή των «επιδοτήσεων του Βορρά» για τη σταθεροποίηση της περιφέρειας, κανείς δεν μπορεί να ξέρει τι θα συμβεί. Σύμφωνα με πρόσφατες προβλέψεις του Ιδρύματος Μπέρτελμαν,<sup>3</sup> προμηνύεται καταστροφή: μια αλυσίδα ντόμινο θα επηρεάσει ολόκληρη την ευρωπαϊκή Μεσόγειο, συμπεριλαμβανομένης της Γαλλίας και πιθανώς και του Βελγίου, με καταστροφικές οικονομικές συνέπειες για ολόκληρη την Ευρώπη και τον κόσμο συνολικά. Ακόμα και η Γερμανία, η Φινλανδία και η Ολλανδία, που μέχρι τώρα κέρδιζαν εκλογικά, αποποιούμενες τον ρόλο των «χρηματοδοτών» του σχεδίου διάσωσης, θα πληγούν σημαντικά, και τα θαυμαστά εξαγωγικά τους πλεονάσματα θα εξαφανιστούν γρήγορα.

Σύμφωνα με τις δημοσκοπήσεις, δεν υπάρχει πλειοψηφική άποψη περί εξόδου από την ευρωζώνη σε καμία από τις χώρες με υψηλά ελλείμματα –μάλλον το αντίθετο. Από οικονομική άποψη, αυτό είναι ορθολογικό για τρεις λόγους. Πρώτον, αν οι χώρες αυτές φύγουν από το ευρώ, θα χάσουν έναν μοχλό πίεσης, τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν την απειλή της οικονομικής «μόλυνσης», αναγκάζοντας την ΕΕ να αναλαμβάνει δράση για να σώζει τις τράπεζες και τα δημόσια οικονομικά τους. Δεύτερον, ακόμα κι αν φύγουν, θα συνεχίσουν να είναι υποχρεωμένες να πληρώνουν τα χρέη τους –εκφρασμένα σε ευρώ– με ένα σημαντικό υποτιμημένο εθνικό νόμισμα. Τρίτον, κανένας υπεύθυνος πολιτικός στην Ευρώπη δεν θα διανοούνταν να αναγκάσει μια χρεωμένη χώρα σε έξοδο, γνωρίζοντας ότι αυτό θα οδηγήσει στα αλυσιδωτά αποτελέσματα που περιγράψαμε πιο πάνω. Μόνο οι λαϊκιστές που ενδιαφέρονται αποκλειστικά για ψήφους επιθυμούν την αποχώρηση χωρών μελών από την ευρωζώνη. Χωρίς την Ελλάδα, η ευρωζώνη όχι μόνο δεν θα γλίτωνε από ένα πρόβλημα, αλλά θα επιφορτιζόταν με ένα επιπλέον. Η σύνεση και μόνο είναι αρκετή για να μας πείσει να βοηθήσουμε την Ελλάδα

να ξεπεράσει τις δυσκολίες της και να προστατευθεί για λίγο από τους πειρατές της χρηματοπιστωτικής βιομηχανίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ίδιοι κερδοσκόποι δεν θα υποδέχονταν μια πρωτοβουλία διεθνούς «αλληλεγγύης» με μεγάλη χαρά, μιας και θα τους γλίτωνε από ένα μέρος τουλάχιστον του κινδύνου των επενδύσεών τους.

Ωστόσο, η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στη δυνατότητα των χρεωμένων χωρών να εξυπηρετήσουν και τελικά να αποπληρώσουν τα χρέη τους απαιτεί κάτι παραπάνω από μια προσωρινή χρηματική μεταβίβαση. Αυτό που χρειάζεται η Ελλάδα δεν είναι να βάλουν οι άλλες χώρες το χέρι στην τσέπη για να πληρώσουν κάποια από τα χρέη της (σημειωτέον ότι οι χώρες αυτές έχουν περιορισμένο χρόνο και πόρους για να το κάνουν), αλλά να αποκαταστήσει τη φορολογική βάση της οικονομίας της. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος να εξυπηρετηθεί το χρέος μέσω της εγκώριας παραγωγής (με τη βοήθεια των ίδιων μόνιμων μεταβιβάσεων ευρωπαϊκών πόρων που μπορεί να διεκδικήσει κάθε κράτος-μέλος μέσω της διανομής των ευρωπαϊκών εσόδων).

Η ΕΕ πρέπει να αλλάξει ριζικά την προσέγγισή της, αν θέλει να εμποδίσει τις τράπεζες να στοιχηματίζουν στην πτώχευση της Ελλάδας και άλλων χωρών της Μεσογείου (πυροδοτώντας μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία). Σε αυτή την περίπτωση, οι οίκοι αξιολόγησης προειδοποιούν για ολοκαύτωμα, το οποίο μπορεί να ξεκινήσει από τους ίδιους. Τα προγράμματα λιτότητας και οι «μεταρρυθμίσεις» είναι αντιπαραγωγικά και οδηγούν σε καταστροφικές κοινωνικές συγκρούσεις. Αντί να βασίζεται σ' αυτά, η ΕΕ πρέπει να αναλάβει ενεργό ρόλο για την επανοικοδόμηση και αναδιάρθρωση των μη ανταγωνιστικών οικονομιών του Νότου της ευρωζώνης. Η πικρή αλήθεια είναι ότι η ΕΕ, με τη μορφή που έχει σήμερα, δεν έχει ούτε τη θεσμική ούτε την οικονομική ή πολιτική δυνατότητα να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά οποιαδήποτε από αυτές τις προκλήσεις. Όσο ισχύει αυτό, οι τράπεζες θα συνεχίσουν να έχουν τον τελευταίο λόγο για την τύχη των ανθρώπων και των οικονομιών των χωρών του Νότου.

### **Από ένα κράτος που χρηματοδοτείται από τη φορολογία σε ένα κράτος-οφειλέτη**

Για να ερμηνεύσουμε την κατάσταση πρέπει να ανατρέξουμε στα θεμελιώδη αίτια της κρίσης. Μια βασική πλευρά του ζητήματος (αναδρομικά ακατανόητη) είναι η αποτυχία των εθνικών και ευρωπαϊκών θεσμών να ρυθμίσουν τη χρηματοπιστωτική βιομηχανία με τρόπο που θα απέτρεπε καθολικές πτωχεύσεις τραπεζών (τις οποίες το κράτος χρειάστηκε στη συνέχεια να διασώσει). Ας δούμε γρήγορα μερικά από τα βασικά σημεία αυτής της περίπλοκης ιστορίας: μέρος της εξήγησης είναι σίγουρα ότι οι χώρες έχουν συσσωρεύσει τεράστια χρέη που τις εκθέτουν στις ορέξεις των χρηματαγορών λόγω του ότι βοήθησαν τις τράπεζες

τους (κυρίως εκείνες που ήταν πολύ μεγάλες για να τους επιτρέψουν να καταρρεύσουν) να ξεφύγουν από τη μέγερη της χρεοκοπίας. Έτσι, το δημόσιο κόστος της διάσωσης ιδιωτικών τραπεζών εις βάρος των φορολογουμένων επιδείνωσε τη δημοσιονομική κρίση, από την οποία οι ίδιες οι τράπεζες επωφελούνται –γεγονός εντυπωσιακό, όσο και εξαιρετικά προβληματικό.

Όποιος επενδύει στον χρηματοπιστωτικό τομέα πρέπει να προσέχει την αλληλεπίδραση δύο παραγόντων. Από τη μία πλευρά, η επένδυση χρειάζεται ασφάλεια (την εγγύηση ότι το δάνειο θα αποπληρωθεί), από την άλλη χρειάζεται υψηλές αποδόσεις μέσω της διαμόρφωσης κατάλληλου επιτοκίου (το οποίο αποτελεί επίσης αποζημίωση για το ρίσκο μη επιστροφής του κεφαλαίου). Παλαιότερα, τα κράτη ήταν ιδιαίτερα ευνοημένα ως δανειολήπτες αφού, σε σχέση με τους ιδιώτες, είχαν δύο ουσιαστικά πλεονεκτήματα: πρώτον, την πολιτική εξουσία να επιβάλλουν φόρους και όποτε είναι απαραίτητο, να τους αυξάνουν προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους. Δεύτερον, τη δυνατότητα να τυπώνουν χρήμα και συνεπώς να «υποτιμούν» τα χρέη τους μέσω του πληθωρισμού. Ωστόσο, η τελευταία αυτή δυνατότητα δεν ισχύει πλέον για τα κράτη-μέλη της ευρωζώνης, γιατί δεν μπορούν πια να τυπώνουν νόμισμα. Από την πλευρά των επενδυτών, όμως, ακόμα και το πρώτο πλεονέκτημα, αυτό της φορολογικής αυτοτέλειας, δεν είναι πια εγγυημένο, όταν οι χώρες ακολουθούν ανταγωνιστική φορολογική πολιτική. Ο ανταγωνισμός τις εμποδίζει να αυξάνουν τους φόρους για να εξοφλούν τους πιστωτές τους, μιας και στην εποχή των ανοιχτών συνόρων κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγήσει σε φυγή κεφαλαίων και να διαβρώσει τη φορολογική βάση. Το σύστημα των ανοιχτών οικονομιών αναγκάζει τα κράτη να περιορίζουν τη φορολόγηση των επιχειρήσεων και των πλουσίων. Αν τα κράτη δεν μπορούν να χρηματοδοτήσουν τα χρέη τους φορολογώντας τους εργαζόμενους και τους καταναλωτές ή/και μειώνοντας τις δημόσιες δαπάνες τους, δεν έχουν άλλη επιλογή από το να δημιουργήσουν επιπλέον χρέος για να καλύψουν τις τρύπες του προϋπολογισμού τους. Ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, όμως, δεν βρίσκονται στο απόλυτο έλεος των χρηματοοικονομικών κερδοσκόπων. Σε αντίθεση με τους ιδιώτες δανειολήπτες (οι οποίοι αργά ή γρήγορα ενδέχεται να δουν στην πόρτα τους κάποιο κλητήρα), μπορούν να σταματήσουν να πληρώνουν τους τόκους και τις δόσεις τους. Παρ' όλα αυτά, οι τράπεζες διατηρούν ένα «όπλο εξασφάλισης» ενάντια στη δυνατότητα αυτή του κράτους (το ίδιο όπλο που χρησιμοποιούν και για τους υπόλοιπους χρεώστες τους): μπορούν να αρνηθούν να χορηγήσουν επιπλέον δάνεια στα χρεωμένα κράτη ή να τα παρέχουν μόνο με αποτρεπτικούς όρους.

Όπως έχει δείξει ο Βόλφγκανγκ Στρέεκ (Wolfgang Streeck) σε πολλές πρόσφατες δημοσιεύσεις του, οι χώρες του ΟΟΣΑ βρίσκονται σήμερα σε μια διαδικασία

μεταρρύθμισης του τρόπου με τον οποίο διαχειρίζονται τα οικονομικά τους, μετατρέπόμενες από παραδοσιακά κράτη που χρηματοδοτούνται μέσω φορολογίας σε κράτη-οφειλέτες που χρηματοδοτούνται μέσω δανεισμού, σε μια περίοδο που οι ρυθμοί ανάπτυξης των προηγμένων καπιταλιστικών οικονομιών τείνουν στο μηδέν! Το κράτος στη σημερινή καπιταλιστική οικονομία έχει πια ανάγκη τεχνητής υποστήριξης για να μπορεί να πραγματοποιεί βασικές λειτουργίες του, και η χρηματοπιστωτική βιομηχανία σπεύδει σε αρωγή του. Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου της οικονομικής απελευθέρωσης –από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και έπειτα– τα δημόσια χρέη αυξάνονταν συνεχώς (παρεμπιπτόντως, η μετάβαση από ένα κράτος που χρηματοδοτείται μέσω φορολογίας σε ένα κράτος-οφειλέτη έχει ενδιαφέρουσες πολιτικές συνέπειες στη σφαίρα της κοινωνικής ισότητας. Ένα κράτος που χρηματοδοτείται μέσω φορολογίας μειώνει το διαθέσιμο εισόδημα των πιο πλούσιων πολιτών του επιβάλλοντας φόρους –προοδευτικά– ενώ ένα κράτος-οφειλέτης αυξάνει το εισόδημά τους, πληρώνοντας τόκους επί των δανείων που οι πλούσιοι πολίτες του λαμβάνουν). Μέχρι τώρα, ο χρηματοπιστωτικός τομέας συνολικά διογκωνόταν σταθερά, το ίδιο και το μερίδιο των εσόδων του που προέρχονται από την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους. Ταυτόχρονα το ποσοστό των εσόδων που κερδίζουν οι επενδυτές από δάνεια που χορηγούνται στην «πραγματική» οικονομία, για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, έχει μειωθεί. Ο κοινωνιολόγος Κριστόφ Ντότσημαν (Christoph Deutschmann) διατύπωσε το ενδιαφέρον επιχείρημα ότι αυτή η μετατόπιση της χρηματοπιστωτικής βιομηχανίας από τη χρηματοδότηση της πραγματικής οικονομίας στη χρηματοδότηση των κρατών μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι «παραδοσιακοί» επιχειρηματίες «σπανίζουν» για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων και η πληθυσμιακή γήρανση. Οι «παραδοσιακοί» επιχειρηματίες έπαιρναν τραπεζικά δάνεια για να χρηματοδοτήσουν παραγωγικές δραστηριότητες εξασφαλίζοντας ένα κέρδος που στη συνέχεια θα τους επέτρεπε να τα αποπληρώσουν. Με πτωτικούς ρυθμούς ανάπτυξης σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, η πραγματική οικονομία δεν αποτελεί πια τον στυλοβάτη της βιομηχανίας των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, η οποία στρέφεται σε άλλα πεδία δραστηριότητας, μεταξύ των οποίων η χρηματοδότηση της ιδιωτικής κατανάλωσης μέσω καταναλωτικών δανείων που γνώρισαν αντίστοιχη διάγκωση.

Ένα βασικό πρόβλημα του προγράμματος διάσωσης του ευρώ είναι ότι η τραπεζική κρίση μετατράπηκε σε δημοσιονομική, η οποία με τη σειρά της εξελίχθηκε στην κρίση της ευρωπαϊκής ενοποίησης που βιώνουμε σήμερα. Αυτή η κρίση σχετίζεται με την επανεθνικοποίηση της έννοιας της αλληλεγγύης. Είναι μια κρίση στην οποία οι πλούσιες χώρες της Ευρώπης επιβάλλουν σχέδια διάσωσης στις

πτωχότερες γειτονικές τους χώρες που υποτίθεται ότι μ' αυτόν τον τρόπο ανακτούν την εμπιστοσύνη των χρηματαγορών. Αυτό αντίκειται στην εμπειρία του παρελθόντος, από την οποία μαθαίνουμε ότι η λιτότητα είναι μια εξαιρετικά τοξική θεραπεία που μπορεί να σκοτώσει τον ασθενή σε περίπτωση υπερβολικής δόσης, αντί να πυροδοτήσει την διαδικασία ανάπτυξης και να διευρύνει τη φορολογική βάση. Έτσι, τα πιο αδύναμα μέλη της ευρωζώνης (και, μακροπρόθεσμα, όλα τα μέλη της) γίνονται ολοένα και πιο εξαρτημένα από τις χρηματαγορές, οι οποίες αντιδρούν στους χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, χρεώνοντάς τα με μεγαλύτερα και πιο επαχθή επιτόκια –ένας φαύλος κύκλος.

### **Το δομικό ελάττωμα της ευρωζώνης: οικονομικές ανισότητες**

Παλαιότερα, ο μόνος τρόπος να αποκτήσει κανείς τον έλεγχο της οικονομίας μιας χώρας ήταν μέσω στρατιωτικής κατοχής. Σήμερα αυτό δεν είναι πια απαραίτητο. Ο έλεγχος ζωτικών οικονομικών λειτουργιών μιας χώρας μπορεί να χαθεί με την ταυτόχρονη διατήρηση απολύτως ειρηνικών σχέσεων με τις υπόλοιπες –μέσω της δημιουργίας μόνιμων εμπορικών πλεονασμάτων που οδηγούν σε εξάρτηση και διάβρωση της οικονομικής κυριαρχίας, έτσι ώστε οι αποφάσεις για τις δημόσιες δαπάνες και άλλα βασικά στοιχεία μιας οικονομίας να εξαρτώνται από κάποια άλλη. Δεδομένου αυτού του διαχωρισμού οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, οι εξαρτημένες χώρες δεν είναι περιέργο να αντιλαμβάνονται αυτή την κατάσταση ως μία νέα μορφή ιμπεριαλισμού και υποταγής – και αυτή η αντίληψη μπορεί να υποθάψει αντιλήψεις που καθιστούν το μέλλον της ευρωπαϊκής ενοποίησης επισφαλές. Όπως ανέφερα και πιο πάνω, η οικοδόμηση της ευρωζώνης υπήρξε εξαρχής προβληματική, αφού απέτυχε να υπολογίσει σωστά τις (συνεχώς διευρυνόμενες) αποκλίσεις μεταξύ των εθνικών οικονομιών που συνέδεσε. Επιπλέον, η Συνθήκη του Μάαστριχτ δεν περιλάμβανε αρκετούς μηχανισμούς επιβολής κυρώσεων σε περιπτώσεις παραβάσεων, ενώ η Συνθήκη της Λισαβόνας δεν εξασφάλιζε μια κοινή ευρωπαϊκή οικονομική, δημοσιονομική και κοινωνική πολιτική. Η χαριστική βολή δόθηκε όταν η κυβέρνηση Σρέντερ –μια κυβέρνηση Σοσιαλδημοκρατών και Πρασίνων!– έκανε το μεγάλο λάθος να βάλει τη Γερμανία στο παιχνίδι του ανταγωνισμού για το ποια χώρα θα απελευθέρωνε περισσότερο τον χρηματοπιστωτικό της τομέα.

Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι «όλοι μας» κάναμε μεγάλα λάθη με σοβαρές συνέπειες. Ωστόσο, παρότι σήμερα τα περισσότερα κυβερνώντα κόμματα στην Ευρώπη έχουν συνειδητοποιήσει τα λάθη τους –ακόμα κι αν δεν το παραδέχονται– αυτό δεν είναι από μόνο του αρκετό για να συγκροτήσει μια στρατηγική αμοιβαίας αλληλεγγύης. Μάλλον το αντίθετο. Όσο βαθιάει η κρίση, τόσο πιο πολύ ανάβει η συζήτηση σχετικά με το ποιος θα επω-

μιστεί το βάρος (και θα πληρώσει το λογαριασμό). Θα μπορούσαμε να επιχειρήσουμε να επιλύσουμε το ζήτημα χρησιμοποιώντας την απλή αρχή ότι όσο λιγότερο έχει υποφέρει μια χώρα ή όσο περισσότερο έχει ωφεληθεί το εμπορικό της ισοζύγιο από τα λάθη που «όλοι μας» κάναμε, τόσο περισσότερα πρέπει να πληρώσει για να ξεπεραστεί η κρίση, επωμιζόμενη τα χρέη εκείνων που υπέφεραν περισσότερο. Αυτό, όμως, θα δημιουργούσε άλλα ερωτήματα: «Ποιος φταίει και ποιος πήρε ποιες [λανθασμένες] αποφάσεις;» (αφήνω τους ιστορικούς του μέλλοντος να κρίνουν πώς έγιναν αυτά τα λάθη και κατά πόσο είχαν να κάνουν με τη συμφωνία Γαλλίας-Γερμανίας για την εγκατάλειψη του μάρκου και της Μπούντεσμπανκ σε αντάλλαγμα με τη συγκατάθεση της Γαλλίας για τη γερμανική επανένωση).

Αυτή η απλή ηθική συμφωνία μπορεί να ερμηνευτεί είτε στη βάση αρχών είτε στη βάση αποτελεσμάτων. Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, το επιχείρημα είναι το εξής: όποιος έχει περάσει την κρίση σχετικά πιο ήπια, πρέπει και τον συμφέρει να επιχειρήσει να καταλήξει σε μια συμφωνία, μιας και το εμπορικό του ισοζύγιο ωφελήθηκε τελικά από αυτή. Η πρώτη άποψη υπονοεί ότι όποιος μπορεί να αντέξει ευκολότερα το κόστος ενός σχεδίου διάσωσης, είναι υποχρεωμένος να το κάνει. Όπως και να προσεγγίσουμε το πρόβλημα, είναι εύκολο να δούμε προς ποια κατεύθυνση τείνουν σήμερα τα πράγματα. Ο κλήρος πέφτει στη Γερμανία. Οι Γερμανοί είναι εκείνοι που ωφελήθηκαν περισσότερο από το ευρώ, ενώ το εξαγωγικό τους πλεόνασμα –το οποίο μεγάλωσε στο πλαίσιο του κοινού νομίσματος– αποτελεί μέρος του προβλήματος. Επιπλέον, η Γερμανία κέρδισε από την κρίση. Το γερμανικό κράτος έχει σήμερα μεγαλύτερη πρόσβαση σε φθηνότερο δανεισμό από ποτέ άλλοτε. Ο δανεισμός δεν είναι πουθενά αλλού φθηνότερος. Όμως, ούτε η γερμανική πολιτική ελίτ ούτε η γερμανική κοινή γνώμη είναι διατεθειμένες να αναγνωρίσουν τις συνέπειες αυτού του επιχειρήματος, πόσο μάλλον να το θεωρήσουν ως βάση για περαιτέρω ενέργειες. Αντίθετα, λόγω της πολυπλοκότητας της κατάστασης, η κυβέρνηση, τα κόμματα και οι πολίτες δυσκολεύονται να κατανοήσουν ότι αυτό είναι το δικό τους ατομικό συμφέρον ή/και καθήκον όσον αφορά την ανάληψη του οικονομικού κόστους. Η κατάληξη της περίπλοκης αυτής κατάστασης μπορεί να περιγραφεί ως εξής: αυτό που χρειάζεται είναι μια χώρα να εγκαταλείψει εν μέρει τη στενή λογική του «εθνικού συμφέροντος» και να κάνει σημαντικές οικονομικές θυσίες προκειμένου να δημιουργήσει εργαλεία δημοσιονομικής διακυβέρνησης στο ευρωπαϊκό επίπεδο για να βοηθήσει στη ρύθμιση των χρεών των φτωχότερων χωρών, να συνεισφέρει στην οικονομική τους ανάκαμψη και να καταπραΰνει τα κοινωνικά τους προβλήματα. Μόνο τότε θα ηρεμήσουν οι χρηματαγορές και θα

περιορίσουν τις απαιτήσεις τους για υψηλά επιτόκια, σταθεροποιώντας και την ευρωζώνη και την ΕΕ συνολικά.

Αυτό θα ήταν εξαιρετικά επωφελές και από πολιτική και από ηθική σκοπιά, και επιπλέον θα προωθούσε την οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα. Παρότι η επίκληση για ετοιμότητα σε κάθε μεμονωμένο έθνος-κράτος, σε κάθε χώρα-μέλος με τέτοιου είδους επιχειρήματα θα έπεφτε στο κενό (και αυτό δεν θα συνέβαινε μόνο για λόγους πολυπλοκότητας), πρέπει να είμαστε έτοιμοι.

Σήμερα, όποιος υποστηρίζει μια τέτοια μακροπρόθεσμη διαδικασία αντιμετωπίζεται με φόβο, δυσaráεσκεια και μαζικές εκδηλώσεις αταβιστικής εθνικιστικής μνησικακίας σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Εδώ, μπορεί κανείς να καταλάβει πόσο βαθύ έχει γίνει το χάσμα ανάμεσα στην «πολιτική» και τις «ασκούμενες πολιτικές» [politics/policies], ανάμεσα στη μάχη για την εξουσία και την κατάκτηση της κοινής γνώμης από τη μια, και τα ζητήματα στρατηγικής από την άλλη. Θεωρητικά, τα πολιτικά κόμματα –ιδιαίτερα εκείνα που απευθύνονται σε ευρωπαϊκά ακροατήρια– έχουν χρέος να γεφυρώσουν αυτό το χάσμα. Ίσως μάλιστα να μπορούσαν και να το κάνουν, αν κατάφεραν να κατευθύνουν την κοινή γνώμη και να επηρεάσουν τις απόψεις των ψηφοφόρων τους με πειστικά επιχειρήματα, αποδεικνύοντας τη σαφήνεια του οράματός τους. Αντ' αυτού, βλέπουμε ότι τα πολιτικά κόμματα είναι προσκολλημένα σε εθνικά στερεότυπα και βραχυπρόθεσμα επιχειρήματα για το δέον γενέσθαι, μιας και φοβούνται ότι αν κάνουν διαφορετικά θα χάσουν το εκλογικό τους ακροατήριο έναντι άλλων κομμάτων που δεν έχουν κανέναν ενδοιασμό να εκμεταλλευτούν τη λαϊκή δυσaráεσκεια. Ως πολιτικοί οργανισμοί που ενδιαφέρονται για την εξουσία, τα κόμματα αλλοτριώνονται υπό την πίεση ενός θετικιστικού ομορτυπισμού. Αυτό τα αναγκάζει να ευθυγραμμίζονται με τις «προειλημμένες» επιλογές των ψηφοφόρων τους και να αποφεύγουν το καθήκον τους να διαμορφώνουν ή να καθοδηγήσουν αυτές τις επιλογές μέσω ενός οράματος για το δημόσιο συμφέρον και μέσω πειστικών επιχειρημάτων. Όμως, ο μόνος σκοπός των κομμάτων (ο μόνος λόγος ύπαρξής τους!) είναι να κερδίσουν τις εκλογές –με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Ξέρουν ότι μπορούν να το κάνουν δελεάζοντας συγκεκριμένες ομάδες ψηφοφόρων με στοχευμένες εξαγγελίες («πελατειακό σύστημα») ή περιορίζοντας το γεωγραφικό ή το χρονικό εύρος της πολιτικής συζήτησης ή αποκρύπτοντας βασικές πλευρές της πολιτικής κατάστασης ενισχύοντας τον φόβο, ή ακόμα και διαστρεβλώνοντάς την αντί να τη διαφωτίζουν. Και επειδή ξέρουν ότι μπορούν, το κάνουν.

### Ηθικός κίνδυνος

Για να διαμορφωθούν οι επιλογές των ψηφοφόρων στη βάση των επιχειρημάτων και της πειθούς, τα κόμματα πρέπει να είναι διατεθειμένα και έτοιμα να αντικρούσουν φό-

βους, δυσπιστίες, μυωπική προσέγγιση των πραγμάτων και καχυποψία. Μία από τις πιο διαδεδομένες απόψεις που τα κόμματα τελευταία τείνουν να θεωρούν «δεδομένες» χωρίς να προσπαθούν να τις επηρεάσουν είναι η υποψία ότι αν «εμείς» κάνουμε θυσίες για να βοηθήσουμε «αυτούς» –για παράδειγμα «τους Έλληνες»– τότε «αυτοί» απλώς θα καταχραστούν την γενναιοδωρία «μας» για να μας προσπεράσουν οικονομικά και να γλιτώσουν από την προσπάθεια που, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν αναγκασμένοι να καταβάλουν. Τα «δώρα μας» απλώς θα ενθαρρύνουν την εγωιστική συμπεριφορά που οι οικονομολόγοι αποκαλούν ηθικό κίνδυνο. Το μεγάλο πρόβλημα με τη διαδεδομένη αυτή υπόθεση είναι ότι ο ηθικός κίνδυνος εμποδίζει την λήψη κοινωνικά αλληλέγγυων, μακρόπνων πολιτικών αποφάσεων. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο σύμφερον που έχουν οι δυνατικοί πιστωτές να βρίσκουν δικαιολογίες για να υπερασπιστούν την άρνησή τους να βοηθήσουν. Συχνά στηρίζεται σε πεποιθήσεις, οι οποίες καλλιεργούνται και από τα ΜΜΕ, για το πώς οι άνθρωποι συμπεριφέρονται ή για το πώς ενδέχεται να συμπεριφερθούν λόγω της φύσης των θεσμών και των συνηθειών τους.

Έτσι, προκύπτει η βάσιμη υποψία ότι ορισμένα κράτη-μέλη του Νότου της ευρωζώνης έχουν διεφθαρμένες φορολογικές υπηρεσίες, ότι η φοροδιαφυγή εκεί αποτελεί ένδειξη εξυπνάδας, ότι συγκεκριμένα συμφέροντα απολαμβάνουν ασύμμετρα θεσμικά πλεονεκτήματα και ότι η συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων και των δικαστικών αρχών απέχει πολύ από την επαγγελματική ηθική που χαρακτηρίζει την υπόλοιπη Ευρώπη. Όταν πράγματι επικρατεί μια τέτοια προβληματική συμπεριφορά (η οποία είναι βέβαιο ότι δεν θα εξαλειφθεί απλώς με εξωτερική πίεση και παρέμβαση), η ενόχληση στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης γίνεται ακόμα μεγαλύτερη και τις διευκολύνει να αποφύγουν το καθήκον τους να ενεργήσουν υπέρ της αλληλεγγύης και να κατανοήσουν ότι «το λάθος ήταν και δικό τους». Προφανώς, ούτε το ελληνικό κράτος ούτε η ευρωπαϊκή νομοθεσία μπορεί να αποτρέψει τους πλούσιους Έλληνες από το να μεταφέρουν περίπου 40 δις ευρώ ετησίως εκτός της χώρας σε τραπεζικούς λογαριασμούς στην Ελβετία και αλλού, αλλά οι κατηγορίες περί αποτυχίας του ελληνικού νομικού συστήματος δεν πετυχαίνουν και πολλά στην κατεύθυνση της αλληλεγγύης μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών.

Δύο είναι οι βασικές αλλαγές που απαιτούνται για την αντιμετώπιση τέτοιου είδους απόψεων και σπασμωδικών αντιδράσεων. Πρώτον, η λογική «κράτος εναντίον κράτους» υπό την έννοια του «συνετού εθνικισμού» που επανέρχεται στις περισσότερες συζητήσεις για την Ευρώπη πρέπει στη χειρότερη περίπτωση να ακολουθείται από μια άποψη σύμφωνα με την οποία οι ευρωπαίοι πολίτες οφείλουν καταρχήν να βλέπουν ο ένας τον άλλο ως μέλη συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων και όχι μέσα από το πρίσμα της εθνικότητας. Δεύτερον, η ευρωπαϊκή νομοθεσία

πρέπει να επιτρέπει στα κράτη-μέλη να εφαρμόζουν εσωτερικά μέτρα κοινωνικής αναδιανομής χωρίς να τα τιμωρεί στο πλαίσιο της ανταγωνιστικής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής μεταξύ τους. Η πανευρωπαϊκή εναρμόνιση της φορολογίας ατόμων και επιχειρήσεων θα ήταν ένα ελπιδοφόρο βήμα για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, σε συνδυασμό με την υποχρεωτική χορήγηση δανείων από την πλευρά των πλουσίων, ένα σύστημα προοδευτικής έμμεσης φορολογίας, ένα κατώτατο όριο για την άμεση φορολογία και τις δημόσιες δαπάνες για κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς και ένα νομικά δεσμευτικό ανώτατο όριο για τον συντελεστή Τζίνι (Gini coefficient) που μετράει την κοινωνική ανισότητα. Επιπλέον, οι τράπεζες των κρατών-μελών δεν πρέπει να έχουν απόλυτη ελευθερία στην αποδοχή καταθέσεων όταν υπάρχει η υποψία ότι πρόκειται για κεφάλαια που μετακινούνται για να αποφύγουν την φορολόγηση, ή όταν η χώρα προέλευσης και το ύψος του κεφαλαίου το υπονοούν. Φαίνεται ότι μόνο η ευρωπαϊκή νομοθεσία μπορεί να δώσει στα κράτη-μέλη τα εργαλεία για να επιλύσουν ένα μέρος τουλάχιστον των οικονομικών τους προβλημάτων, αντί να επαφίενται απλώς στην αλληλεγγύη των υπολοίπων.

Πρόκειται για μεταρρυθμίσεις με την παραδοσιακή έννοια του όρου, οι οποίες πολλές φορές τίθενται υπόψη των ευρωπαίων νομοθετών, αλλά που οι τεχνοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τις οποίες έχουμε συνηθίσει μέχρι τώρα, τις εμποδίζουν να προχωρήσουν. Φυσικά, η εφαρμογή τους θα ενίσχυε τη δημοκρατική νομιμοποίηση της ΕΕ, αλλά και αυτή εξαρτάται από την ίδια την ύπαρξη νομιμοποίησης και, τελικά, από τη συγκατάθεση των ευρωπαίων πολιτών, η οποία εκφράζεται μέσω εκλογών και δημοψηφισμάτων. Ωστόσο, η κρίση έπληξε σημαντικά τη συναίνεση που μια υπερεθνική πολιτική κοινότητα με δημοκρατικούς μηχανισμούς οφείλει να εξασφαλίζει από και για τον εαυτό της. Επιπλέον, οι κυρίαρχες ελίτ άργησαν πολύ –ή δεν κατάφεραν ποτέ– να μετριάσουν την καταστροφική δυναμική που απελευθέρωσε η κρίση. Για να προχωρήσει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, πρέπει να είναι σταθερή, διαρκής και αξιόπιστη, πρέπει να έχει δημοκρατική νομιμοποίηση. Ο λόγος είναι πρακτικός: όποιος θέλει να κυβερνά αποτελεσματικά, πρέπει να εξασφαλίζει ότι η κυβέρνησή του έχει δημοκρατική νομιμοποίηση. Μόνο τότε οι πολιτικές στρατηγικές και οι θεσμοί που χρησιμοποιεί αποκτούν νόμιμη εξουσία. Οι κυβερνήσεις τεχνοκρατών υποτίθεται ότι διαθέτουν την τεχνογνωσία (παρότι και αυτό αμφισβητείται), αλλά δεν μπορούν να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση.

### **Δημοκρατία, όχι στη λογική του δόγματος ΤΙΝΑ**

Οι δημοκρατικές διαδικασίες που διασφαλίζουν τη νομιμοποίηση είναι η μόνη στέρεη απάντηση στο νεοφιλελεύθερο, τεχνοκρατικό επιχείρημα της Θάτσερ (και της Μέρ-

κελ) ότι «Δεν Υπάρχει Εναλλακτική Λύση» (τη λογική της TINA – There Is No Alternative). Όποιος το επικαλείται, στην ουσία έχει αποδεχτεί ότι η πολιτική όπως την ξέρουμε απέτυχε στον βασικό της στόχο: να πείσει εκλογικά ότι υπάρχουν αξιόπιστες εναλλακτικές λύσεις. Αυτή η αποτυχία μάς οδήγησε σε μια παγίδα, έναν πραγματικό δρόμο «χωρίς επιλογές», από τον οποίο μόνο τα τεχνοκρατικά μέτρα έκτακτης ανάγκης φαίνεται να μπορούν να μας βγάλουν. Οι περισσότεροι πολιτικοί ισχυρίζονται ότι άλλος τρόπος δεν υπάρχει και παραμένουν πεισματικά προσκολλημένοι σε ένα συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης της οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας. Ας σκεφτούμε την περίπτωση ενός τεράστιου δημοσιονομικού ελλείμματος. Η τεχνοκρατική αντίδραση σε μια τέτοια περίπτωση είναι η προτροπή για αποταμίευση. Και όμως, αντί για την περικοπή δαπανών, το κενό μπορεί να μειωθεί μέσω της αύξησης των εσόδων, ενώ η τάση των επενδυτών να μετακινήσουν τα κεφάλαιά τους μπορεί να αποτραπεί με την εναρμόνιση της άμεσης φορολογίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Κάθε προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση θα συναντούσε αντιστάσεις από τα κράτη-μέλη (Ιρλανδία, Βουλγαρία κλπ.) που θα ήθελαν να βελτιώσουν την προσέλκυση επενδύσεων, υιοθετώντας χαμηλούς φορολογικούς συντελεστές για τις επιχειρήσεις. Το να λέμε ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» είναι συνήθως απλώς ένας τρόπος να καλύψουμε τη συνθηκολόγησή μας με δεδομένες σχέσεις εξουσίας, να παραδοθούμε στο status quo.

Η Ευρώπη αποτελείται από εθνικά κράτη, πολίτες και κοινωνικές τάξεις. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να εμπλέξουμε όλες αυτές τις ομάδες συμφερόντων στη δημοκρατική διαδικασία. Εκείνο που είναι απαραίτητο, είναι η δράση τους να νομιμοποιείται με δημοκρατικά μέσα. Οι ευρωπαίοι πολίτες δεν πιστεύουν πια στην στερεότυπη άποψη ότι οι ελίτ θα κάνουν το σωστό, επειδή έχουν την καλύτερη αντίληψη της πραγματικότητας. Όλο και μεγαλύτερα τμήματα του εκλογικού σώματος εξοργίζονται με τις «Βρυξέλες» ή το «Βερολίνο» ή με την «Ευρώπη» συνολικά (χαράς ευαγγέλιο για τους λαϊκιστές της πολιτικής). Η Ευρώπη πρέπει να επανοικοδομηθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε η γέφυρα που ενώνει τις επιθυμίες των πολιτών με τις αποφάσεις των ελίτ να μην ξανακαταρρεύσει. Το πρώτο βήμα γι' αυτό είναι φυσικά το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η σύνθεση του οποίου προκύπτει από τον πολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ των ευρωπαϊκών κομμάτων, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως διοικητικό όργανο πρέπει να μεταρρυθμιστεί ώστε να καταστεί περισσότερο υπόλογη στο πρώτο.

### **Το χάσμα μεταξύ «πολιτικής» και «ασκούμενων πολιτικών»**

Μια τελευταία αντίφαση αφορά την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αυτά είναι τα όργανα που επηρεάζουν περισσότερο την καθημερινότητα των ευρωπαίων πολιτών και,

ταυτόχρονα, υπόκεινται στον λιγότερο δημοκρατικό έλεγχο. Είναι εντελώς α-πολιτικά, υπεράνω κομματικών τριβών, και παίρνουν αποφάσεις με εξαιρετική ανεξαρτησία – ασχέτως αν οι πολίτες, τα κόμματα και τα κοινοβούλια των διαφόρων χωρών συμφωνούν με αυτές ή όχι. Αυτό είναι το χάσμα ανάμεσα στην πολιτική και τις ασκούμενες πολιτικές, ανάμεσα στον αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας και της κοινής γνώμης από τη μια πλευρά, και τις στρατηγικές αποφάσεις για την επίλυση προβλημάτων από την άλλη. Αν αυτή η γέφυρα δράσης-νομιμοποίησης καταρρεύσει, ο λαϊκισμός είναι ελεύθερος να ευδοκιμήσει στη μία όχθη (διαμάχη για την εξουσία χωρίς πραγματικές λύσεις στα προβλήματα), ενώ οι τεχνοκράτες θα καταλάβουν την άλλη (προσπαθώντας τουλάχιστον να λύσουν τα προβλήματα χωρίς όμως να επιδιώκουν δημοκρατική υποστήριξη). Οι δύο σφαίρες τις πολιτικής απομακρύνονται.

Αν η ευρωζώνη πράγματι διαλυθεί – με «συντεταγμένο» ή άτακτο τρόπο – θα μπορούμε σε μια μακρά διαδικασία με άσχημη κατάληξη: όλες οι πλευρές θα είναι χαμένες. Ακόμα και αυτοί που δημόσια ισχυρίζονται το αντίθετο πρέπει να το γνωρίζουν αυτό. Η τραπεζική κρίση εξελίχθηκε γρήγορα σε κρίση των δημόσιων οικονομικών και ακολούθως σε κρίση των ευρωπαϊκών θεσμών. Είναι ολοένα και δυσκολότερο να φανταστεί κανείς πώς οι ευρωπαϊκές πολιτικές ελίτ θα μπορέσουν να διατηρήσουν τις ισορροπίες, με το έδαφος να φεύγει κάτω από τα πόδια τους, προτού καταστεί ολοφάνερη η ολική χρεοκοπία της καπιταλιστικής δημοκρατίας.

Πιστεύω ότι τελικά αυτό θα εξαρτηθεί από τις αντιστάσεις και τις διαμαρτυρίες εκείνων που πλήττονται περισσότερο από την κρίση. Ίσως αυτές οι αντιστάσεις να αναγκάσουν τις ελίτ να ακολουθήσουν έναν πιο παραγωγικό δρόμο. Προς το παρόν, οι όλο και πιο πυρετώδεις προσπάθειές τους, τους εξασφαλίζουν ολοένα και λιγότερο χρόνο, με πίστωση. Ωστόσο, δεδομένης της κατάστασης, κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι γνωρίζει ποιος είναι ο καλύτερος δρόμος και ποιοι μπορούν να τον σχεδιάσουν και να τον εφαρμόσουν.

Μτφρ. από τα αγγλικά: Έλενα Παπαδοπούλου

### **ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ**

- 1 Σ.τ.μ.: Το άρθρο του Claus Offe με τίτλο «Europe In The Trap» αναρτήθηκε στο διαδικτυακό περιοδικό *Eurozine* (2.6.2013), <http://www.eurozine.com/articles/2013-02-06-offe-en.html>.
- 2 Βλ. Michael Oswald, «Rechtsruck in Hellas» («Η δεξιά στροφή στην Ελλάδα»), στο *Blätter* 10/2012, σ. 26-29, και στο *Eurozine*, 24.10.2012, <http://www.eurozine.com/articles/2012-10-24-oswald-de.html>.
- 3 Σ.τ.μ.: Το Bertelsmann Foundation είναι ένα ιδιωτικό μη κερδοσκοπικό ίδρυμα που ιδρύθηκε το 1977 στη Γερμανία από τον Reinhard Mohn, με στόχο την προώθηση της δημόσιας συζήτησης γύρω από πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα.